

В.С. Прокопчук,
м. Кам'янець-Подільський

Внесок дунаївчан у діяльність Подільської «Просвіти»

У статті узагальнено наукову інформацію про участь вихідців з Дунаєвецького району на Хмельниччині в становленні Подільської «Просвіти», організації її діяльності впродовж 1906-1923 років.

Ключові слова: Дунаєвеччина, Подільська «Просвіта», бібліотеки, українська книга, видавництво «Дністер».

Подільська «Просвіта» постала 1906 року на хвилі демократизації суспільно-політичного життя, викликаній революційними подіями 1905-1907 рр. і в своєму поступі пройшла декілька етапів:

- 1906-1907 рр. – час зародження;
- 1908-1914 – період становлення й розвитку просвітянського руху за притаманними йому напрямками;
- 1917-1923 – етап відновлення «Просвіти», посилення її ролі національно-визвольних змаганнях 1917-1920 рр. і занепаду з приходом радянської влади.

Можна говорити про етапвідновлення й розгрома просвітницького руху на Поділлі в роки нацистської окупації (1941-1942 рр.) та його розвитку в незалежній Україні(1989 р. – по наш час).

Хронологічно це дослідження охоплює перших 3 етапи, географічно – лише один мікрорегіон краю, територію, що входить до сучасного Дунаєвецького району Хмельницької області.

Про просвітницький рух на Дунаєвеччині, його діячів вже йшлося в наукових працях автора, краєзнавців О.Г. Онищука, Є.Д. Назаренка, у спогадах Віктора Приходька[4; 6; 7; 8; 9].

Мета цієї статті проаналізувати внесок вихідців з Дунаєвеччини в становлення й організацію діяльності Подільської «Просвіти» в 1906-1923 рр.

Так історично склалося, що біля витоків «Просвіти» в Кам'янці-Подільському, її активним творцем і протягом 1908-1914 рр. секретарем був уродженець с. Мала Кужелівка **Василь Андрійович Сочинський**.

Народився він 1885 року в Малій Кужелівці в селянській сім'ї, закінчив сільську початкову школу, потім міське Новоушицьке училище. Працював у Миньковецькому волосному правлінні, а десь року 1905-го вже був урядовцем Кам'янець-Подільського відділення Селянського поземельного банку. І, як пізніше писав у спогадах його друг, колишній голова Подільської губернської народної управи Віктор Кіндратович Приходько, у свої 20 років, маючи освіту рівня міської школи, отримував 30 крб. місячної платні, був достатньо забезпеченим, щоб жити тихим і спокійним життям [4, с. 86].

Однак Василь Андрійович був не такою людиною. Обдарований від природи, талановитий, спостережливий він підвищував освітній рівень шляхом самоосвіти, за рахунок багатьох прочитаних книг і не міг стояти осторонь бурхливих подій: досить скоро «заразився українською бацилою» й опинився в самому центрі українського національного життя. У березні 1908 року, як тільки зусиллями лікаря К. Солухи і Т. Павловського вдалося відновити діяльність Подільського українського товариства «Просвіта», він зразу ж став його секретарем, взявши на себе чималий тягар громадської безоплатної просвітницької роботи і ніс його упродовж 1908-1914 рр. – часу функціонування так званої другої Подільської «Просвіти».

В.А. Сочинському в співпраці з головою Костем Солухою та активом Товариства доводилося забезпечувати: відкриття шкіл, бібліотек, читалень, книгарень і книжкових кіосків; видання книг, газет, листівок для народного читання; заслуховування рефератів й проведення бесід про Україну; збирання й популяризацію фольклору, рідної пісні, музики; поширення просвіти серед дорослих через недільні школи, вечірні заняття, постановку вистав тощо [10, с. 101].

Головним напрямом роботи подільські просвітники вважали поширення української книги серед населення Кам'янця-Подільського, повітових міст, інших населених пунктів губернії. З цією метою намагалися створювати бібліотеки, бібліотеки-читальні. Робити це було не просто – влада постійно чинила спротив. Зокрема, на подання ради не дала дозволу на функціонування бібліотек у 24 селах губернії [4, с. 13]. Однак настирливість голови і секретаря «Просвіти» час од часу пробивала стіну заборон. Просвітянська бібліотека в Кам'янці-Подільському 1911 року зуміла зібрати 1130 примірників книг, передплачувала 18 українських газет і журналів,

11 російських, мала 183 постійних читачі. А 1914-го, на час розпуску Товариства, мала 1460 найменувань творів, 137 постійних читачів, яким видала 2014 книг [4, с. 16, 23].

Складною проблемою виявилось поповнення книгозбірень україномовними книжками – їх явно не вистачало. Василь Андрійович вирішив надолужити справу за рахунок відкриття власного видавництва. В.К. Приходько згадував: «... Сочинський таки «нашкрывав» трохи грошей, притягнув паї ще кількох кам'янецьких українців і в 1908 році сповістив мене у Дорпт, де я вчився, що ми таки будемо мати на Поділлію видавництво – тільки ось, як його назвати. Я спроектував назву «Дністер» - нашої подільської річки, Сочинський її апробував, з 1908 року у Кам'янці на Поділлію почало функціонувати українське видавництво «Дністер» [4, с. 92]. Першою книгою, що побачила світ під грифом цього видавництва, була збірка улюблених в народі співомовок подолянина Степана Руданського. Василь Андрійович встановив контакти з місцевими друкарнями, і в народ пішли брошури, невеликі за обсягом, зате дешеві, попит на які постійно зростає. Серед них – книжечки з питань кооперації, написані видатним подільським кооператором і журналістом Йоахимом Волошинов-ським. Авторський колектив, до якого ввійшли К. Солуха, Ю. Сіцинський, В. Сочинський, М. Павловський та ін., підготував «Український катехизм», в якому шляхом питань і відповідей висвітлювались важливі аспекти історії і культури України. 1914 року жандарми занесли її до протоколу як таку, що несла «антидержавні думки», твердила, «... що кожний має право вільного пересування, право на вільну розмову рідною мовою», а російського царя назвала «деспотом, від якого не треба приймати наказів...» [9, с. 217]. В.А. Сочинський поступово оволодів усіма тонкощами нової справи й став помітним видавцем. Принаймні закордонна «Енциклопедія українознавства», що видавалася за редакції професора Володимира Кубійовича, у другому томі зафіксувала факт функціонування видавництва «Дністер» у Кам'янці-Подільському, особливу його активність у 1918-1920 рр. й прізвище видавця В.А. Сочинського [2].

Бібліотечна комісія при раді «Просвіти» добивалася відкриття бібліотек і в окремих селах. У різний час плідно діяли вони в Печері Брацлавського повіту (204 книги, 60 постійних читачі), у селах Іванківці, Куничани та інших. Книги поширювались і через членів «Просвіти», на Дунаєвеччині – через учителя Самійла Бабляка, Петра Куцяка (с. Великий Жванчик), Івана Васильєва (Мала Кужелівка),

Степана Жулинського (Дунаївці), Євмена Лісовенка (Тинна), священника Никанора Родкевича (Іванківці), Євстафія Галака (Лошківці) [10, с. 107-109].

Чимало уваги надавав В.А. Сочинський улаштуванню масових гулянь, адже вони збирали велику аудиторію для поширення української ідеї, реалізації книг тощо. Водночас зібрані кошти уможлилювали наймання приміщення, утримання бібліотеки і бібліотекаря, книгарні і лотка з книжками на базарі, поширення своєї діяльності на село. Якщо таке гуляння на бульварі чи вечірка в помешканні мали відбутися, Василь Андрійович, за спогадами В. Приходька, мав сотню обов'язків: він мусив замовити театральну залу чи бульвар, здати до друку афіші і відредагувати їх, запросити оркестр, домовитись з брандмейстром пожевної команди, щоб полити водою бульвар перед гулянням і т.п. [4, с. 90]. Допомогали йому нерідко молодші брати Іван та Михайло, й інші молоді люди з числа семінаристів, гімназистів, учнів технічної, художньо-промислової та фельдшерсько-акушерської шкіл, дрібні чиновники, які потягнулися до нової справи.

Масових гулянь тільки в червні 1909 року відбулося три, їх відвідувало до 800 осіб. А ще – три літературно-музичних вечірки, де читались реферати, уривки з літературних творів, декламувались вірші, ставились п'єси, організовувались виставки книг і їх продаж. 1913 року були прочитані реферати «Українські народні колядки і щедрівки», «Історичні народні пісні про повстання Б. Хмельницького», про українських письменників Тараса Шевченка, Лесю Українку, Степана Руданського, Івана Котляревського, Івана Франка та ін. Закінчувались такі вечірки танцями. Вхідний квиток коштував 30 коп. [4, с. 21].

Такі гуляння деким розцінювались неоднозначно, мовляв, тратиться час, зусилля й кошти, аби кам'янецькі «ферцики» і баришні мали можливість дешево потанцювати. Критики забували, що при цьому відбувалася потужна світоглядна робота. І життя згодом довело, що ці заходи виконали завдання, яке на них покладалося: у села їхали молоді священники – вихованці Подільської духовної семінарії, медики, учителі, несли українознавчі ідеї в маси. А коли прийшла пора, скликали з'їзди, курси, українізували школи, поповнювали військо, розбудовували Українську Народну Республіку.

1914 року Подільська «Просвіта» мала 150 членів, серед них групу тих, хто згодом очолив державні структури: Н. Григоріїв, В. Приходько, В. Чехівський. Однак 17 травня того ж року жандарми розгромили цей осередок українського життя. Василь Андрійович покинув Кам'янець-Подільський і подався, як свідчить В.К. Приходько, на «Чорноморщину», де кілька років лікував хворі нирки [4, с. 94].

Але як тільки в Кам'янці-Подільському знову запульсувало українське життя, повернувся назад. Кілька місяців був головою ради Кам'янець-Подільської повітової управи. На цій посаді його замінила Олімпіада Пащенко, бо Василь Андрійович на прохання Віктора Кіндратовича Приходька, тоді голови Подільської губернської народної управи, очолив у ній видавничий відділ. 1919 року відновив діяльність видавництва «Дністер» і надрукував кілька десятків назв книг, брошур, шкільних підручників, ефективно використовуючи можливості друкарні Свято-Троїцького братства, де працювало 4 друкарських машини і 60 осіб персоналу, та велику друкарню – 120 працівників – колишнього губерніяльного правління. У заблокованому ворожими військами Кам'янці-Подільському проблемою виявився друкарський папір, який Василь Андрійович з трудом діставав у місцевих євреїв. Коли ж дізнався, що в Совиному Яру, в якогось графа, є папірня, встановив з ним контакти від імені народної управи, організував поставку сировини – ганчір'я, паперової макулатури, й отримав не дуже якісний, а все ж таки папір, так необхідний для книговидавництва.

Василь Андрійович залучив до видавництва в якості редакторів та авторів професорів відкритого 22 жовтня 1918 року державного українського університету, передовсім В. Біднова, Л. Білецького, М. Драй-Хмару, М. Плевако та інших. Йому допомагав земляк – дунаївчанин Степан Рандик і як редактор, коректор, так і письменник, а також Н. Григоріїв. Робота не припинилася за поляків, що окупували Кам'янець-Подільський. «У видавничому відділі «за Сочинського» було, як у великому млині, - згадував В.К. Приходько. – Тріщали машинки, цокали рахівниці, безперестанно звонив телефон, а в кабінеті завідуючого – безперервний людський потік: то приходили письменники, університетські професори, коректори, поети і дуже часто між ними – від початку 1919 року, - маяла сива борода «діда» М. Грушевського... Такий широкий розмах роботи швидко давав свої наслідки: книжка виходила за

книжкою, їх, як висловлювався Сочинський, просто «лопатами гребли», і земські підводи та автомобіль не встигали їх з друкарень відбирати [4, с. 97].

1920 року перед приходом більшовицьких військ почалася евакуація українських урядових установ, чиновників, працівників різних українських структур. Видавництво «Дністер» припинило діяльність, опублікувавши більше 30 назв книг, здебільшого підручників[9, с. 220]. Ще довго ними був забитий книжковий склад народної управи, радянська влада постачала українські книги в школи не тільки Подільської, а й інших губерній.

А їх творець, видатний просвітник, подолянин В.А. Сочинський мусив покинути рідний край, відбути в еміграцію.

Важливу роль в організації просвітянського життя на Поділлі в добу національно-визвольних протистоянь 1917-1920 рр. відіграв ще один виходець з Дунаєвеччини **Євген Григорович Кондрацький**.

Він народився 1886 року в сім'ї маліївцького священика Григорія Кондрацького. Перші 5 його дитячих років пройшли в красивому селі Маліївці. Звідти виніс перші знання і перші враження від покрайних ярами і оточених лісом Маліївців, прикрашених чудовим парком і палацом графів Орловських.

У п'ятирічному віці переїхав до Кам'янця-Подільського, де батько отримав посаду священика Подільської духовної семінарії. Протягом 1895-1900 рр. навчався в Кам'янецькому духовному училищі. Вступив до семінарії, з якої 1904 року був виключений «за образу викладача Яструбцова». А фактично – із-за побоювання духовного відомства, аби в семінарське життя не проникало вільнодумство. У зв'язку з тим, що Св. Синод заборонив приймати «виключенців» до будь-якої семінарії на півдні імперії, вимушений був виїхати до Росії і вступити до 5 класу Костромської духовної семінарії[1, арк. 78].

1907 року, після її закінчення, вступив на історико-філологічний факультет Московського університету, де брав активну участь у житті української студентської громади.

З 1910 по 1915 рік викладав російську словесність у Варшавській гімназії. З наступом німців евакуювався до Чернівців, звідки був відкликаний до Москви і направлений на посаду завідуючого жіночим початковим училищем у м. Торопець

Псковської губернії. 6 серпня 1916 р. переведений на вищу посаду – директора 2-ої жіночої гімназії в м. Кінешма[1, арк. 84].

Літні канікули 1918 року провів в Архангельську, на батьківщині дружини Надії Яківни Нікольської. У серпні того ж року, добившись візи в українському консульстві, виїхав в Україну, у рідний Кам'янець-Подільський. Спочатку обіймав посаду завідуючого середніми школами у відділі освіти губернської земської управи, викладав в учительській семінарії [1, арк. 86]. Згодом, за радянської влади, очолював трудову школу[1, арк. 237].

З переїздом до Кам'янця-Подільського став одним з активних членів «Просвіти», оскільки володів кількома інструментами, грав у струнному квартеті. Коли в квітні 1919 року в місто вступили більшовицькі війська і «Просвіта» опинилася в непростих умовах, її лідер Кость Солухапішов у відставку, Євген Кондрацький виявився центральною фігурою просвітницького руху. 4 травня відбулися надзвичайні збори членів «Просвіти». Їх учасники підтвердили зміст і ті ж традиційні напрями роботи. Була обрана нова рада, яку склали члени Кондрацький, Савицький, Ілінський, Сочинський, Животко, Кобилянський, Думневич, Богацький та кандидати Левандовський, Зборовець, Головня. Солуху було обрано почесним членом Подільської «Просвіти». А 7 травня, на першому організаційному засіданні ради, її головою – Є.Г. Кондрацького[3, с. 28].

В умовах, коли в місті кілька разів мінялася влада – більшовицьку потиснула Директорія, згодом прийшли поляки, потім знову уряд УНР – він з честю виконав завдання, які покладалися на «Просвіту».

Просвітяни в українському клубі організували зустріч нового 1920 року, зібравши величезну аудиторію. Лунали пісні «Де згода в сімействі», «Та не має гірш нікому» та інші.

На Різдво і Водохреща організували коляди, щедрування.

Урочисто відзначили й 116-річницею від дня народження Тараса Шевченка. У місцевій пресі з цієї нагоди була опублікована низка статей: М. Плевако– «Шевченко і критика», «Еволюція поглядів Т. Шевченка», «Шевченко за кордоном», М. Грінченка – «Шевченко і Лисенко», В. Біднова– «Шевченко і справи української церкви».

11 березня на площі біля Олександрівського собору зібралися студенти державного українського університету, учні гімназії імені С. Руданського, члени «Просвіти» та «Спілки українок», італійські дипломати, жителі міста. У соборі пройшла урочиста служба. Хори – національний та юнацький – виконали «Заповіт» і «Ще не вмерла Україна». Виступали промовці В. Біднов, Л. Старицька-Черняхівська, ректор українського народного університету В. Чехівський та ін.

У березні 1920 р. голова «Просвіти» брав участь у засіданні американсько-польського комітету допомоги дітям, обстоюючи інтереси малолітніх краян.

З приходом поляків просвітяни, і в першу чергу голова Євген Кондрацький, допомагали головноуповноваженому міністрові уряду УНР нейтралізувати агресивні дії польської адміністрації, протистояти жовнірським дебошам. Товариство влаштувало безплатну амбулаторію, взяло участь в організації комітету Українського Червоного Хреста.

У кризовий момент, у червні 1920 рок, «Просвіта» серед 28 організацій склала Національну раду, яка охопила своїм впливом 4 повіти – Кам'янецький, Ушицький, Проскурівський і Летичівський, делегувавши до її складу свого представника.

Євген Григорович Кондрацький поширював свій вплив на осередки «Просвіти», що діяли в містах і селах губернії. Підтримував тісні зв'язки і з Дунаєвеччиною, зокрема з **Самійлом Митрофановичем Бабляком**, учителем і керівником просвітянського осередку в с. Великий Жванчик, батьком відомого письменника Володимира Бабляка, автора романів «Вишневий сад», «Жванчик». Самійло Бабляк мав чималу бібліотеку, яку поповнював з допомогою Подільської «Просвіти», читав лекції для жителів, пропагував книги, організовував вистави, виступи хору, яким керував особисто. Житель Великого Жванчика Петро Васильович Мельник згадував: «Самуїл був доброю людиною, його любили в селі. Він був вродливий. До нього часто зверталися люди, і він нікому ні в чому не відмовляв. Його дружина гарно співала. С. Бабляк грав на скрипці. Вчив простих людей рідної мови. Ті, хто вмів читати, брали в нього книжки, які він звідкись привозив».

Мав Є.Г. Кондрацький тісні контакти і з дунаєвечською «Просвітою», її активними членами Борисом, Лідією та Оленою Богацькими, вчителем і бібліотекарем школи Володимиром Гушлом, братами Семеном і Степаном Риндиками, лікарем

Іваницею, завідуючою просвітянською бібліотекою Антоніною Мельник, вчительками Зозулянською і Підгурською з Січенців, Білянським з Тинної та іншими.

Найбільше доводилося контактувати з учителем **Семеном Дмитровичем Риндиком**, який в 1919-1920 роках очолював дунаєвецький осередок «Просвіти».

Семен Риндик – син коваля з приміського села Заставля. Батько, бачачи в синові іскру Божу, попри всі труднощі і нестатки прагнув дати йому освіту. Семен закінчив Дунаєвецьку початкову, Великожванчицьку вчительську школи, а згодом і Шамовську вчительську семінарію на Херсонщині. Працював у Міцівецькій, Нігинській, Миньковецькій, Удріївецькій, Балакировецькій, Городоцькій початкових школах.

1918 року, повернувшись додому, з братом Степаном вступив у дунаєвецьку «Просвіту». Брав участь у концертах хору, який очолював В. Гушло. Читав лекції. Виступав і як музикант, граючи на гітарі, бандурі, мандоліні, цимбалах. Після від'їзду на навчання студента Ночки, одногосним рішенням зборів був обраний головою осередку. А коли в липні 1919 року в місто вступили підрозділи Української Галицької Армії, співпрацював з курінним отаманом Раком, чотарями Ганчаком і Цавольським, спільно організовуючи просвітницькі заходи для вояків УГА.

З приходом у Дунаївці денікінців почалися переслідування активістів «Просвіти». Семен Риндик передав головування старшому віком Михайлові Новицькому, а сам переховувався. Не поривав з «Просвітою» і в наступні роки, аж до її ліквідації радянськими органами влади[5].

На жаль, доля не була прихильною до просвітників з Дунаєвеччини. Несумісність ідеології марксистів і просвітників стала причиною ліквідації останніх переможцями – більшовиками.

Рятуючись від арешту, емігрував до Львова, а потім і до Луцька, на територію Волинського воєводства Польщі, Василь Андрійович Сочинський. Там і помер 1938 року.

1921 року жертвами «червоного терору» стали Лідія і Борис Богацькі – діти нестеровецького священника Олександра Богацького, розстріляні у Вінниці.

1929 року були заарештовані Семен і Степан Риндики й відпущені 1930 року за відсутності складу злочину. Однак 1937 року Степана Дмитровича не обминув арешт. Повернувся з в'язниці з надірваним здоров'ям і скоро помер. Семен Дмитрович

врятувався виїздом до родичів на Кавказ. 28 грудня 1957 року вчитель Дунаєвецької СШ №1 С. Д. Риндик Указом Президії Верховної Ради СРСР був удостоєний почесного звання «Заслужений учитель школи Української РСР». Помер 2 січня 1962 року, передавши педагогічну естафету своїм онукам Наталії та Олександрю Надвірнякам[5].

Члену ради Подільської «Просвіти» 1919-1920 рр. Юрію Богацькому довелося також виїхати в еміграцію. Його брата – активного просвітника, голову Кам'янець-Подільського наукового товариства Всеукраїнської академії наук, викладача хімічного технікуму Дмитра Богацького поглинула невситенна тоталітарна північ. Там, у гулагівських катівнях, зник його життєвий слід.

Трагічно склалося життя голови Подільської «Просвіти» 1919-1920 рр. Євгена Кондрацького. Заарештований 25 серпня 1929 року «за приналежність до підпільної української контрреволюційної організації (читай: до «Просвіти» і музичного товариства імені Леонтовича. – В. П.), участь в її діяльності, агітацію проти заходів радянської влади» він 18 лютого 1930 р. трійкою при колегії ДПУ УСРР був засуджений на три роки до концтабору. Схоже термін ув'язнення йому продовжували, останній раз, 16 червня 1937 р. – ще на 5 років. 15 січня 1938 р., не витримавши фізичних і моральних тортур, у безнадії, втративши рештки здоров'я, помер у віці 52 років[1, арк. 95-96].

Отже, дунаївчани, як і сотні патріотів в інших мікрорегіонах, брали активну участь у розбудові Подільської «Просвіти» та її осередків на місцях, формуванні національного світогляду краян, наближаючи українську незалежність.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області, ф.р. 6193, оп. 12, спр. П-30340, т. 1.
2. Енциклопедія українознавства / гол. ред. проф. В. Кубійович. – Львів, 1993. – Т. 2. – 550 с. – Перевид. в Україні.
3. Назаренко Є.Д. «Просвіта» в 1917-1919 роках / Є.Д. Назаренко // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі. – Хмельницький; К., 1995. – С. 27-28.
4. Приходько В.К. Під сонцем Поділля: спогади / Віктор Приходько. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – Ч. 2. – 416 с.
5. Подільські вісті. – 2002. – 28 серп. (№ 121).

6. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність:[монографія] / Віктор Прокопчук. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с.
7. Його. Під егідою Українського комітету краєзнавства: [монографія] / В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. – 312 с.
8. Його. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст.: [монографія] / В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – 600 с.
9. Його. В.А. Сочинський – видатний діяч Подільської «Просвіти» // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2013. – С. 215-221.
10. Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / Кам'янець-Поділ. міське т-во «Просвіта»; упоряд.: М. Мошак, В. Лозовий. – Кам'янець-Подільський, 1996. – 110 с.: іл.